

ساختار کالبدی محله در شهرهای ایرانی-اسلامی

سارا سادات محمدی^{۱*}، علمدار علیان^۲

۱- دانشجوی دکتری باستان شناسی، گرایش دوران اسلامی

۲- مسئول مرکز باستان شناسی اداره کل میراث فرهنگی استان اصفهان
smohammadi66@alumni.ut.ac.ir

چکیده

در شهرهای ایران، نواحی مسکونی به محله‌های مختلف و مجزا تقسیم می‌شدند، در واقع محله یک تشکل اجتماعی است که فضاها و محوطه‌های عمومی آن (به شکل عام و باز به شکل خاص) مکانی جهت برقراری روابط اجتماعی و ارتباطات چهره به چهره بود و در این حالت محیط به لنگرگاهی روانی مبدل می‌گشت که در آن هویت‌مندی و هم محله‌ای نوعی ارزش محسوب می‌شد. محلات که به عنوان محوره‌های شکل دهی بافت در شهرهای ایرانی - اسلامی مطرح‌اند و بر همین اساس پژوهش پیش رو با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی و کتابخانه‌ای در صدد است به تحلیل فضای کالبدی محلات در بافت و چگونگی عناصر وابسته در آن پرداخته تا بتواند به درک درست مخاطب از ساختار شکل گیری و توسعه محلات منجر گردد.

واژگان کلیدی: شهرهای ایرانی - اسلامی، محله، عناصر معماری.

۱- مقدمه

شهرها در بستر زمان دارای کارکردها و کاربردهای متنوعی هستند اما الویت و تاکید اصلی بر تأثیرات فرهنگی است که بر شکل و شمایل شهر اثر می‌گذارد (کوسامبی، ۱۳۸۳). در ایران نیز تعامل اصول و ارزش‌های فرهنگ ایرانی با معیارهای اسلامی در چگونگی شکل گیری محیط زندگی، تأثیر متقابلی بر تحول فرهنگی و رفتارهای انسانی داشته که پرداختن به آن (جهت ترفیع و تثبیت هویت و فرهنگ جامعه) از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (نقی زاده، ۱۳۸۵). در این میان محلات به عنوان یکی از ارگان‌های اصلی شکل دهی محلا مورد توجه بوده است. محلات نقش اساسی در برقراری ارتباط فضایی با اجزا مختلف بافت دارد. از این روی بررسی ابعاد مختلف محله از نظر معماری، فضایی، سیاسی، اجتماعی به منظور درک بهتر ساختار آن بسیار حائز اهمیت است. بر این اساس و با توجه به گستردگی موضوع نگارندگان در نظر دارند در این مبحث به معرفی اجزاء معمارانه محلات بپردازند تا از این رهگذر بتوان درک عمیقی از این ساختار به مخاطب ارائه دهند.

۲- شهر ایرانی - اسلامی

پیدایش اسلام تغییرات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی را در بسیاری از کشورها و شهرهای کهن جهان به انجام رساند و در کمتر از نیم قرن فرهنگ اسلامی از غرب تا اسپانیا و از شرق تا هند گسترش یافت هیچ مذهب و فرهنگی به سرعت اسلام در دنیا گسترش نیافت و ابعاد فرهنگی و آثار معماری را در این حد به وجود نیاورد در آغاز اسلام و در دوره پیامبر اکرم (ص)، مدینه النبی به عنوان شهر رسول خدا نیز تحت تأثیر فرهنگ اسلامی قرار گرفت (مانند ساخت مسجد).

ایران نیز با ورود اسلام بدان از این امر مستثنی نبود پس ظهور و حضور اسلام در شهرهای ایرانی؛ شهرها و محله‌ها براساس روابط اجتماعی و مسائل همسایگی شکل گرفته‌اند و ابعاد اجتماعی، فرهنگی و روانی از عوامل مهمی بودند که در طرح ریزی و سازماندهی شهرهای ایرانی - اسلامی نقش مهمی ایفا می‌کردند و در جریان‌های محله‌ها، کوچه‌ها و گذرها، روح زندگی می‌دمیدند به طور مثال شهر اصفهان اوج معماری ایرانی - اسلامی در دوران صفویان و اوج اعتلای فرهنگ اسلامی است، به طوریکه شاردن